

İstanbul Küçük Sanayiinin Sayıca Önemi

Yazan

Dr. ORHAN TUNA

İktisat Fakültesi Doçentlerinden

ÖNSÖZ

Türkiyenin bugün dahi bir küçük san'atlar memleketi olduğu ve bu sanayi şeklinin bizde, Garbî Avrupa memleketlerine nazaran çok daha ehemmiyetli bir mevkii bulunduğu hatasız olarak iddia edilebilir. Gerçi devlet muayyen iktisat plânları ile bugüne kadar birçok büyük sanayi müesseseleri vücade getirmiş ve ileride de bu gibi müesseseleri tesis etmeyi kararlaştırmışsa da, daha uzun zaman memleketin bugünkü iktisadî yapısının değişmeyeceğine şüphe yoktur. Hakikat bu merkezde olmakla beraber Türk küçük sanayünün bugünkü vaziyeti hakkında bildiklerimiz de tahminlerin hududunu geçmemektedir. Küçük sanatkârların hâlen içinde buldukları şartlar nelerdir? Küçük sanayi bir dönüm noktasında mı bulunmaktadır? Bir buhranla karşı karşıya mıdır? Bu sanayi şubesinde çalışan usta, kalfa ve çırakların sayıları nekadardır? Bütün bunların memleketin sanayi nüfusuna ve umum nüfusuna nazaran nispetleri nedir? Bu san'at mensuplarının miktarı artıyor mu, yoksa eksiliyor mu? Küçük sanayide iş şartları, meslekî talim ve terbiye, ücret münasebetleri nasıldır? Hangi küçük sanayi şubelerinde mühim bir gelişme ve hangilerinde mühim bir gerileme vardır? Gerileyenlerin içinde memleketin iktisadî ve içtimaî şartları ve zaruretleri bakımından kurtarılmalara lüzum olanlar, yani himayeye lâyık bulunanlar hangileridir? 1927 senesindenberi devam eden sanayileşme hareketleri küçük sanayi sahasında ne gibi tesirler husule getirmiştir? Fabrika sanayiinin inkişaf ile birlikte inkişaf eden, yeniden doğan veya çöküp giden san'at şubeleri var mıdır ve hangileridir? Küçük sanayide umumî teçhizat

vâziyeti nasıldır? Bunların ve bunlara benzer daha bir çok suallerin cevapları bugün hemen hemen tamamen karanlıktır. Hükümet uzun senelerdenberi büyük emek ve zahmetlerle hazırladığı küçük sanatlara ait bir kanun lâyihasını Büyük Millet Meclisine sevketmiş bulunmaktadır. Filhakika lâyihanın cidden büyük bir ihtisas ve bilginin mahsulü olduğu tetkikinden anlaşılmakta ise de, memlekette küçük sanayiinin içinde bulunduğu hal ve şartlar aydınlatılmadan bu mükemmel kanundan büyük bir fayda beklemek abes olur.

İşte bu cihet nazara alınarak ve şimdiye kadar bu sahada esaslı araştırmalar yapılmamış olması gözönünde tutularak şimdilik sırf İstanbul şehrine mahsus olmak üzere küçük bir eser meydana getirmek cüretinde bulduk. Eser, esas itibarile tarafımızdan hazırlanmış olan anket cetvellerine istinat etmektedir. Bütün memlekete şamil bir tetkikin icap ettireceği büyük teşkilât, uzun zaman, maksada uygun vasıtaların tedariki vesaire gibi bir takım şartlar gözönüne getirilecek olursa bu işin, hususile hemen hemen hiçbir malzemeye malik olmadığımız bir saha hakkında, bir tek kişinin takati haricinde olduğu kolayca anlaşılır.

Eser İstanbul küçük sanayiinin belli başlı bütün cephelerini tetkik mevzuu edinmekte ve esas itibarile yedi fasıldan mürekekp bulunmaktadır. Bu makale eserin ikinci faslını teşkil etmektedir. Eserin heyeti umumiyesile yakın bir zamanda neşredileceğini ümit ederiz. Bu suretle Türk küçük sanayi hayatı sahasında yapılmış ilk araştırma olmak şerefini kazanacak olan bu eserin, aynı zamanda daha esaslı ve geniş tetkikler için de başlangıç teşkil etmesini temenni etmekteyiz.

* * *

GİRİŞ

İstanbul şehrindeki küçük sanayiinin sayı bakımından önemi ve muhtelif branşlarının yayılışı ve gelişme şartları hakkında bir tetkik yapabilmek için resmî ve hususî olmak üzere müracaat edilebilecek başlıca iki nevi kaynak vardır.

Birinci nevi kaynaklar, resmî mahiyeti haiz menbalar olup, 1927 tarihinde yapılan sanayi sayımı, 1935 tarihinde yapılan umumî nüfus sayımının meslek tasnifi ve 1932-1939 tarihleri arasında teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerin faaliyetini gösteren sanayi istatistikleri gibi resmî istatistiklerle, İstanbul Ticaret ve Sa-

nayi Odasına bağlı esnaf Şubesinin kayıtlarından teŐekköl etmek-
tedir.

İkinci nevi kaynaklara gelince, bunlar hususî kaynaklar olup, sual varakalarımıza verilen cevaplardan, zatî müşahedelerimizden ve hususî Şekilde toplanan malûmattan mürekkeptir. Bununla beraber, müteakip saĥifelerde de izah edileceği veĥile, bu kaynaklardan hiç birisi tam ve sıhhatli olmadığından ve yalnız başına bizi küçük sanat işletmelerinin istatistik vaziyetlerine dair noksansız olarak tenvir ve tatmine kâfi gelmediğinden bu cihet gözönünde tutularak, evvelâ bu kaynakların noksanları belirtilecek ve ondan sonra muhtelif kaynakların her sanat Şubesi hakkındaki neticeleri yekdiğerilerle mukayese edilmek suretile ayrı sanatların intişar derecesi ile mensupları hakkında neticeler çıkartılmasına çalışılacaktır.

A. İSTANBUL KÜÇÜK SANAYİNİN SAYI VAZİYETİNE AİT RESMÎ KAYNAKLAR VE BU KAYNAKLARIN TAHLİL VE TENKİDİ

a) 1927 tarihli sanayi sayımı.

Bu «tahririn gayesi, 1927 senesi birincikânun ayında memleket dahilinde mevcut bulunan bilûmum sanatlara ait malûmat istihsali» idi. Sınaî tahrir bundan dolayı ünite olarak «sanat müessesesi» ni ele almıştır. Sınaî tahrir sanat müessesesinden, «mesken haricinde olarak ayrı bir bina veya mahalde bir veya müteaddit kimselerin her hangi bir maddeyi işletmek, Őeklini tebdil etmek, imal veya istihsal etmek için çalıştıkları yer» i anlamaktadır. «Bu ameliyelerin makine ile veya makinesiz yapılması ve üzerinde işlenen maddenin nebatî, hayvani veya madenî olması haizi ehemmiyet olmadığı gibi, çalışan kimselerin de yekdiğerine nazaran maiyet veya âmir olmaları haizi tesir değildir». «Sureti umumiyede terziler, kunduracılar, saraçlar, kazancılar, bakırcılar mesken ve ikametgâhtan ayrı bir atölye veya binada icrayi sanat ettikleri takdirde bir kişiden ibaret olsalar dahi yine tahrirde dahil» edilmişlerdir.

Tahrirde müesseseler çalıştırdıkları işçi miktarına göre muayyen guruplara ayrılmaktadırlar.

Sayımda gözönünde tutulan usulü ve ünitenin ne olduğunu bu suretle belirttikten sonra Şimdi tahrirdeki eksikliklere ve tetkikimizi güçleştiren noktalara gelelim. Bunları belli başlı altı noktada toplama-

mak mümkündür:

1 — Bir hane dahilinde veya mesken ve ikametgâhın bir kısmında icra edilen sanatlar tahrirde dikkate alınmamışlardır.

2 — Sokakta seyyar olarak icra edilen sanatlar, tahririn dışındadır bırakılmışlardır.

3 — Tahrire dahil edilmiş bulunan müesseseler arasında mütakim olmıyanlar ve hakikatte tâbi olarak çalışanlar vardır. Fakat bu gibi işletmeler tetkikimizin haricinde kalırlar.

4 — İstanbul şehrine ait cetvellerde muhtelif sanatlar çok büyük ve şümüllü gruplar altında toplanmış ve bu grupların ihtiva ettikleri münferit sanatlar hakkında ayrı ayrı malûmat verilmemiş olduğundan hiç bir sanat şubesi hakkında istatistikî malûmat çıkartmak mümkün olmamaktadır. Meselâ bütün ağaç sanayii «sanayii haşebiye vesair mevaddı nebatiye» başlığı altında toplanmıştır. Bu grup içinde marangozluk, doğramacılık, bıçkıcılık, fıçı ve sandık imalâtçılığı, mobilyacılık ve saire gibi sanat şubelerinin dahil olduklarına şüphe olmamakla beraber, bu münferit sanat şubelerinin sayı bakımından vaziyetleri veya mensuplarının miktarları hakkında bu cetvellerden malûmat çıkartmak mümkün değildir.[1]

5 — Sayım İstanbul vilâyetine şamildir; İstanbul şehri için ayrı bir tasnif yoktur.

6 — 1927 tahriri Türkiyede yapılan ilk sınaî tahrirdir. Her ilk sayım gibi burada eksiklikler olduğu muhakkaktır.[2]

[1] Bu grupların hangi sanatları ihtiva ettikleri «sanayi tahriri» nin 23 üncü sayfasındaki «Sanayi sınıfları» başlığı altında birer birer sayılmaktadır. Ayrıca muhtelif sanat şubelerinde çalışan müessese miktarı, bu müesseselerde meşgul eşhas miktarı, motörlü veya motörsüz müesseseler vesaire hakkında bütün memlekete şamil rakamlar verilmekte ise de, münferit vilâyetlere ait teferruata temas edilmekte ve tetkikimizi de zaten bu cihet güçleştirmektedir.

[2] 1927 sınaî tahriri hakkında «Türkiyenin iktisadî bakımından tetkiki» isimli eserim (1934) 203 ve müteakip sayfalarındaki şu izahata bakınız: «Sınaî müesseseler ve istihsalât hakkında doğru rakamların mevcut olmayışına binaen zikrolunan siyaset ve tedbirlerin neticesine dair arzu edilen ihşai bir tahlil yapılamamaktadır.

Bugüne kadar yapılmış olan tahminlerin en doğrusu olarak 1927 senesi sınaî tahririnin tamamen sayımı itimat olmadığı İstatistik Umum Müdürü tarafından beyan olunmuştur. O zamandanberi ne İstatistik Umum Müdürlüğünce ve ne de İktisat Vekâleti Sanayi Umum Müdürlüğünce müesseselerle istihsalât hakkında hiçbir kayıt tutulmamıştır. Mevcut olan rakamlar Teşviki Sanayi kanunundan istifade ettiği bildirilen müesseselerin bazıları hakkında malûmatı ihtiva eder.

İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından verilen rakamlarla, Sanayi Umum Mü-

Yukarıda saydığımız âmillerden bazıları istatistik neticelerinin hakikatten daha az olmasını mucip olmuştur.

b) *1932-1939 seneleri arasında teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerin faaliyetini gösteren sanayi istatistikleri.*

1927 Sanayi sayımında olduğu gibi, bu sayımda da ünite sanat müessesesidir. Yalnız birinci tahrirde umumiyetle mevcut bütün sanat müesseseleri sayıma dahil edilmiş oldukları halde, bu tahrirde yalnız 1927 tarihli «teşviki sanayi kanunu» ndan istifade eden müesseseler nazara alınmışlardır. Bu sanat müesseseleri esas itibarile tetkikimizin dışında kaldıklarından yani orta ve büyük sanayi müesseselerini teşkil ettiklerinden bunları halden hâle 1935 sayımı meslek tasnifindeki adetlerden ve bazan da 1927 tahririnden düşmek suretile tetkiklerimizi kolaylaştırmağa çalışacağız.

Birinci sayımda yani 1927 sanayi tahririnde kabul edilen taksimat teşviki sanayi istatistiklerinde de tatbik edilmiş olmakla beraber, bu istatistiklerde 1927 sanayi tahririnin aksine olarak, büyük grupların ihtiva ettikleri münferit sanatlar umumiyet itibarile müfredatlı tablolar halinde gösterilmiştir.

c) *1936 tarihli umumî nüfus sayımının, İstanbul vilâyetine mahsus olmak üzere nüfusun mesleklere göre dağılışını gösteren tabloları.*

Yukarıda isimleri geçen 1927 sanayi sayımı ile 1935 nüfus tahririnin meslek tasnifinde kabul edilmiş bulunan ünitenin «sanat müessesesi» olmasına mukabil bu tasnifte ünite «fert» dir. Bununla be-

evvel bunların hangisinin doğru olduğunu söylemek imkânsızdır. Ezcümle İstatistik Umumî Müdürlüğü 1932 senesinde sanayi müesseselerinin adedini 1473 olarak verirken, Sanayi İşleri Umum Müdürlüğü bunların adedinin 2235 e balığ olduğunu bildirmektedir. İstatistik Umum Müdürlüğü 1927 senesi bidayetinde Teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerin adedini 342, Sanayi Umum Müdürlüğü ise 140 olarak bildirmiştir.

Bu iki dairenin verdikleri rakamlar arasında görülen tenakuzlar ileride her sanayi ayrı ayrı mütalea olunurken meydana çıkacaktır.

Vilâyetlere gönderilen anketlere verilen cevaplar ne 1927 tahriri, ne İstatistik Umum Müdürlüğü ve ne de Sanayi Umum Müdürlüğü rakamlarına tevafuk etmektedir. Gümrük rakamları belki de mevcut istatistikler arasında en doğrusudur. İthalâtın azalmış olduğunu göstermekte ve yerli sanayiın istihsalâtında bir tezayüt vukua geldiğini istidlâl tarikle bildirmektedir. Maamafih dahilî istihsal hakkındaki rakamlar bu gibi istatistiklere istinat ettirilemez.

raher ileride de görüleceği üzere bu tasnif ile 1927 sanayi sayımı ve teşviki sanayi istatistikleri arasında bazı bakımlardan mukayese yapmak ve bunları hususî kaynaklarla karşılaştırarak maksada uygun bir takım neticeler çıkartmak mümkündür.

Nihayet şunu da söyliyelim ki, bu üç sayımın yapıldıkları tarihler muhteliftir. Onun için bu bakımdan da ufak dahi olsa bazı farklar bulunması tabiidir.

Bu muhtelif sayım ve istatistikler hakkında bu kadar malûmatla iktifa ederek, şimdi resmî veya yarı resmî bir kaynak addedilebilecek olan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasına bağlı esnaf şubesinin bu husustaki kayıtlarına gelelim.

d) *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası esnaf şubesi kayıtları*[3].

Küçük sanayiinin şehrimizdeki yayılma derecesini araştırmak bakımından, esnaf cemiyetlerine bağlı muhtelif sanat şubelerinde kayıtlı âza miktarı, tetkikimiz için ehemmiyetli olmakla beraber, sırf bu rakamlara dayanmak mümkün değildir.

Bu kayıtlardan istifade etmek imkânını azaltan unsurları başlıca üç noktada toplamak mümkündür:

1 — Bir çok küçük sanatlar bir cemiyet halinde teşkilâtlanmamışlardır.[4].

2 — Cemiyetlere hem müstakil sanatkârlar ve hem de bir müteşebbise bağlı olarak çalışan sanatkârlar dahildir.

3 — Cemiyete kaydolanmak bakımından bir mecburiyet bulunmamasından dolayı teşkilâtlanmış olan şubelere mensup sanatkârların büyük bir kısmı kendi cemiyetlerine âza kaydolanmamışlardır. İstanbul Belediyesi nizamlarına nazaran yalnız sihhî muayeneye tâbi olan esnaf ait oldukları cemiyetlere kaydolanmak mecburiyetindedirler[5]. Bundan dolayı şehrimizde muayyen işlerle uğraşan bu kabil esnafın miktarını katî bir şekilde tayin etmek kolay olmakta-

[3] Esnaf cemiyetlerinin bünyeleri, mahiyetleri, dayandıkları hukukî esaslar vesaire hakkında neşredilecek olan kitabımızın «Küçük Sanayide Teşkilât» adını taşıyan üçüncü faslında etraflı malûmat vardır.

[4] Bu gibi sanatlara misal olarak musiki âletleri imalât ve tamiratı, fotoğrafçılık, şapkacılık, fırçacılık, plâstik eşya imalâtı, her türlü tamirat ve tesisat işleri, camcılık, tesbihçilik, oyuncakçılık, toprak sanayii vesaire gösterilebilir.

[5] Bu kabil esnafa misal olarak berberler, ekmek yapıcılar, şeker, şekerleme

dır. Bunların haricinde kalan diğer sanatlar mensupları hakkında yukarıda da söylediğimiz gibi, bir mecburiyet olmadığından dolayı ve hakikat halde bunların ekserisi cemiyetlere girmediklerinden, muhtelif sanatlara mensup olanların miktarı hakkında mevcut kayıtlar hakikatin çok dununda bulunmaktadır^[6].

Görülüyor ki yukarıda saydığımız bu üç sebepten dolayı İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası esnaf şubesinde, muhtelif sanat mensuplarının gösteren kayıtlar itimada şayan değildirler ve bunlardan takribî neticeler dahi çıkarmak mümkün değildir. Bu cihet gözönünde tutularak aşağıda resmî kaynakların neticeleriyle hususî surette elde ettiğimiz neticeler mukayese edilmek suretile bazı rakamlar çıkartmağa çalışılacaktır.

B. İSTANBUL KÜÇÜK SANAYİNİN ADEDİ VAZİYETİNE AİT HUSUSÎ KAYNAKLAR VE BU KAYNAKLARIN TAHLİL VE TENKİDİ

İstanbul küçük sanayiinin bugünkü vaziyetini tenvir maksadile tertip olunan anketin neticeleri:

İstanbul küçük sanayiinin bugünkü vaziyetini tenvir maksadile tertip ettiğimiz anketle yapılan araştırmalar neticesinde, serbest bir şekilde ve müstakilen çalışan en mühim küçük sanayi imalâthanelerinin ve bu imalâthaneler sahibi ustalarla kalfa ve çıraklarının adedi vaziyetleri hakkında bir takım rakamlar ve malûmat toplamış bulunmaktayız. Başlı başına bu rakamlara istinaden küçük sanayi atölyelerinin ve bu atölyeler mensuplarının miktarı hakkında tam ve katî neticeler elde etmeğe tabiidir ki imkân yoktur. Çünkü:

1 — Esnaf tarafından bize verilen malûmat ve rakamlar tamamen takribî ve indî olup bunlara istinat etmek suretile bir iş görmek kabil değildir. Nitekim aynı sanayi şubesi hakkında muhtelif

[6] Hâlen Büyük Millet Meclisine sevk edilmiş bulunan «Küçük sanatlar kanunu lâyihası» mecburî esnaf cemiyetleri kurulmasını düşünmektedir. Lâyiha kanuniyet kesbettiği takdirde, bütün küçük sanayi mensupları, bugün kayd mecburiyetine tabi muayyen esnaf gibi, ait oldukları cemiyetlere kaydolunmak mecburiyetinde kalacaklardır. Bu takdirde küçük sanayi ile meşgul bütün şahısların (usta, kalfa, çırak, yamak) miktarı hakkında esnaf cemiyetlerinden bir dereceye kadar

ustalar tarafından beyan edilen rakamlar arasında bazan çok büyük ve mübalâğalı farklar olduğu görülmüştür.

2 — Esnafın hemen ekserisi ancak kendi muhitleriyle alâkadar olduklarından ve adetâ gözleri kapalı bir şekilde çalıştıklarından bunlar kendi sanatlarının sayı bakımından vaziyeti hakkında hiç bir sarîh fikre sahip değildirlen.

Ancak eski ananelerin tesirile muayyen çarşı ve sokaklarda toplanmış bir vaziyette faaliyette bulunan sanatlar hakkında, nisbeten doğru rakamlar elde etmek mümkün olabilmüştür. Bu vaziyet karşısında sual varakalarile elde ettiğimiz neticelerle iktifa etmiyerek bunları resmî kaynakların neticelerile de karşılaştırmak zarureti hasıl olmuştur ve ancak bundan sonradır ki, küçük sanayi atölyelerinin ve bu atölyeler mensuplarının adedi vaziyetleri, şehrin umum nüfusuna ve sanayi nüfusuna olan nisbetleri ve muhtelif sanatların intişar dereceleri hakkında yine tam ve kat'î olmamakla beraber, umumî bir fikir edinmek mümkün olabilmüştür.

C. MUHTELİF KÜÇÜK SANAYİ ŞUBELERİNDE ÇALIŞAN ATÖLYELERLE BU KÜÇÜK SANAT ŞUBELERİNE MENSUP ŞAHISLARIN ADEDİ

Yukarıda zikredilen muhtelif kaynakların neticelerien göre, küçük sanayi şubeleri, mütensiplerinin fazlalığı bakımından aşağıda tertip ve tasnif edilmiştir:

1 — *Ayakkabıcılık.*

Şüphe götürmez bir hakikattir ki, şehrimizde kunduracılık, küçük sanayi sistemine en ziyade sadık kalmış bir meslektir. İstanbulda mevcut, yegâne kundura fabrikası olan ve umumiyet itibarile Millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul bulunan^[7] «Beykoz ayakkabı fabrikası» istisna edilecek olursa 800.000 nüfusa malik bulunan İstanbul şehrinin kundura ihtiyacı hemen hemen tamamen küçük sây ve sermayeyi temsil eden ve umumiyetle bir

[7] Hususile son siyasi buhran yıllarında bu fabrika bütün faaliyetini hemen hemen yalnız Millî Müdafaa ihtiyaçlarına hasretmiştir. Bunun tabii bir neticesi olarak mezkûr fabrikanın mamulâtım satan Yerli Mallar Pazarlarında kundura bul-

kaç kalite ve çırak çalıştıran küçük atölyeler tarafından temin edilmektedir.^[8]

Şehrimiz, küçük sanayi şeklinde organize edilmiş bulunan kunduracılık bakımından hiç bir Avrupa şehri ile mukayese edilemez. Avrupa ve Amerikanın büyük şehirlerinde bu şubede hâkim olan umumiyetle fabrika sanayiidir. Küçük atölyeler daha ziyade hususî zevkleri karşılıyan kunduralar, sakat ve hasta ayaklara mahsus ayakkabı, av, dağcılık ve emsali sporlara mahsus kundura imalâtı ve bilhassa kundura tamirciliği işleriyle işigal ederler. Kundura ihtiyacı daha ziyade fabrikaların vücuda getirdikleri mamuller ile temin edilir. Hattâ el işinin şehrimize nazaran nisbeten pahalı olmasından ve fabrika mamullerinin ucuz bulunmasından dolayı bir çok kimseler eskimiş bulunan kunduralarını dahi tamir ettirmeye lüzum görmezler. Buna mukabil şehrimizde vaziyet tamamen aksidir. Halkın ayakkabıya olan ihtiyacı hemen hemen tamamen küçük atölyeler tarafından temin edilir. Vaktile İstanbulda hususî sermayedarlar tarafından kundura fabrikaları tesisini kendisine hedef tutan bazı teşebbüslerde bulunulduğu herkesin malûmudur. Hattâ meşhur kundura fabrikatörü «Bata» dahi İstanbulda bir kundura fabrikası tesisi için tetkikler yaptırmış, fakat fabrikanın müsmir bir şekilde faaliyeti hakkında sarîh bir kanaate varamadığından bu tasavvurundan sarfınazar etmiştir.

Ayakkabıcılık küçük sanatının şehrimizde bu kadar tevessü ve inkişaf etmiş olmasına ve istikbalde de bu vaziyeti devam ettireceğine dair alâmetler bulunmasına rağmen bu sanat şubesinde çalışan müstakil imalâthanelerle bu imalâthaneler mensupları hakkında hiç kimsenin sarîh bir fikri yoktur. Bu cihetin tenviri için 1927 tarihli sanayi sayımına baş vurmak akla gelirse de bu sayımda İstanbula ait ayakkabıcılık sanatı bahis mevzuu edilmemiştir. Bu hale nazaran elimizde resmî kaynak olarak 1935 nüfus sayımının İstanbul vilâyeti nüfusunun muhtelif mesleklere inkisamını gösteren cetvelleri kalmaktadır. Bu cetvellerde İstanbul şehri içinde ayakkabı imal ve tamiratı ile uğraşanların 7726 sı erkek ve 92 si kadın olmak üzere ceman 7818 kişiye baliğ olduğu yazılıdır. Bu mikdardan İstanbulda mevcut biricik kundura fabrikası olan Beykoz kundura fabrikasında çalışan işçi-

[8] İstanbul Umum Ayakkabıcılar Kooperatifi'nden aldığımız malûmata nazaran İstanbul ayakkabıcıları yalnız şehrin ihtiyacını teminle kalmıyarak Anadoluya

lerin yekûnunu teşkil eden üçyüz rakkammı çıkarttığımız takdirde^[9] geriye 7518 kişi kalır^[10].

Diğer taraftan «İstanbul ayakkabıcılar sanatkârları» cemiyetinde mukayyet âza miktarı 517 ise de cemiyete kaydolunmamış bulunan sanatkârların takriben sekiz bin kadar olduğunu cemiyetten öğrendik. Bu mikdar tamamen tahmine müstenid olmakla beraber, resmî kaynaklardan elde ettiğimiz neticeye yaklaşması itibarile dikkate şayandır.

Şehrimizde ayakkabı imalâtı ile meşgul esnafın fikrine göre, müstakil ve serbest küçük sanayi imalâthaneleri iki bin ve bu imalâthanelerde çalışan usta, kalfa ve çırakların miktarı ise on ilâ oniki bin arasındadır. Tamamen indî olan bu beyanat yukarda elde ettiğimiz neticenin fevkindedir ve diğer kaynaklara nazaran daha az itimada şayandır.

Muhtelif kaynaklara istinaden varılan bu çeşitli neticelere göre hâlen şehrimizde ayakkabı imalâtı ile iştigal eden eşhas yekûnunun 7000-8000 arasında olduğu anlaşılmaktadır.

2 — Terzilik.

Şehrimizde küçük sanayi şeklinde idame edilen ve adedî ehemmiyet, yani müntesiplerinin fazlalığı bakımından en mühim mesleklerden biri de terziliktir. Avrupa şehirlerinde dahi bu sanat umumiyet itibarile küçük sanayi tarafından idame edilmekle beraber herhalde şehrimiz bazı bakımlardan hususiyet arz etmektedir. İstanbulda elbise imal eden fabrikaların yokluğu, halkın ölçü üzerine elbise imal ettirmek hususundaki ananeyi muhafaza etmesi, el işçiliğinin Avrupa nazaran aşağı bulunması, kunduracılıkta olduğu gibi bu meslekte dahi daha uzun bir istikbal için küçük sanayi hâkim olacağına şüphe bırakmamaktadır. Amerikada ölçü üzerine elbise imalâtı bugün hemen hemen tamamen terk edilmiş gibidir. Avrupada yalnız hal ve vakitleri müsait olanlar ölçü üzerine elbise yaptırırlar. Buna

[9] Teşvikî sanayi kanunundan istifade eden müesseselere ait 1939 tarihli istatistiklerde Beykoz Kundura Fabrikasına ait hiçbir malûmat olmayıp, bu kundura fabrikası «Ziraat, ehli hayvanat ve av mahsulâtı sanayii» grubuna ithal edilmiştir.

[10] Bu miktar içinde gerek sermaye ve gerek çalıştırdıkları işçi itibariyle küçük sanat müessesesi addedilemeyecek olan ve manifaktür bir mahiyet almış bulunan yarı kapitalist müesseselerde çalışanlar da vardır. Bunların miktarı küçük

mukabil geniş halk tabakası (işçiler, köylüler, küçük memurlar, küçük sanayi erbabı, talebeler) hazır elbise giyerler.

Şehrimizde terzilik işleriyle meşgul imâlâthaneler¹ ve bunların mensubları hakkında 1927 sanayi sayımı ile 1932-1939 teşviki sanayi istatistiklerinde hiç bir malûmat yoktur.

1935 tarihli umumî nüfus sayımının İstanbul vilâyetine ait meslek tasnifinde, İstanbul şehrinde «elbise imalâtı» işleriyle meşgul şahısların 3609 u erkek ve 2472 si kadın olmak üzere 6081 e baliğ olmaktadır. Bu mikdar, aşağıda da görüleceği üzere hususî araştırmalarımız neticesine yaklaşmakla beraber, bunun içinde askerî dikim evlerinde çalışanlar olduğu gibi ev sanayiinde meşgul şahısların da dahil olduklarına şüphe yoktur.

«İstanbul terziler, kumaşçılar ve elbiseçiler cemiyeti» nde mukayyet âza mikdarı yediyüzdür. Bunlardan bir kısmını kumaş ve elbise ticaretile iştigal eden tacirler teşkil ettiğinden tabiatile bu adet sırf terzilik küçük sanayiinde çalışanları göstermemektedir.

Kendi hususî araştırmalarımıza göre kî, bunlar bittabi takribîdir, şehrimizde terzilik sahasında çalışan müstakil atölyelerin mikdarı 400-500 ve buralarda çalışanların mikdarı ise dört-beş bin kişidir. Bu dört beş yüz atölye sahibi müstakil ustadan bir kısmı sırf terzilik ve cüzî bir kısmı ise tüccar terzilik yani hem kumaş ticareti ve hem de terzilikle iştigal etmektedir ve gerek sermaye ve gerek çalıştırdıkları işçi mikdarı bakımından küçük sanatkâr addedilemiyecek olan kimselerdir.

Bütün bu muhtelif kaynaklar neticelerine göre İstanbul şehri dahilinde küçük sanayi halinde organize edilmiş bulunan terzilik sanayiinde çalışanların mikdarı dört bin civarında olduğu söylenebilir.

3 — Maden sanayii.

1927 senesi sayımı İstanbulda maden sanayii, maden işleme ve makina imalâtı sanayii ile meşgul müesseselerin mikdarmı 1956 ve bu müesseselerde çalışanların mikdarı ise 4888 olarak gösterilmektedir.

1932-1939 teşviki sanayi istatistikleri ise teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerin miktarını 81 ve buralarda meşgul eşhas mikdarmı 2270 olarak göstermektedir.

Sanayi sayımının yapıldığı 1927 yılından teşviki sanayi istatistik-¹ seselerin sabit kaldıkları farzedilecek olursa İstanbul'da maden sana-

yii ile uğraşan küçük sanat müesseseleri mikdarının 1875 ve buralarda meşgul eşhas mikdarının 2618 olduğu görülür.

Diğer taraftan 1935 umumî nüfus tahririnin İstanbul şehrine ait meslek tasnifinde şehrimizde «maden izabe ve imalâtı», «demir tel ve çubuktan mamul eşya imalâtı», «çilingirlik, demir mobilya imalâtı», «demircilik, nalbandlık, bıçakçılık», «tenekecilik», «bakırcılık, kalaycılık», «saatçilik ve kuyumculuk» gibi muhtelif işlerde sırasile 581 + 42 + 208 + 2817 + 764 + 710 + 952 = 6074 kişinin çalışmakta oldukları görülmektedir. Fakat bu mikdarm içinde teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerde yani küçük sanayiden addedilemiyecek olan işletmelerde çalışan eşhas da dahil olduğundan yukarıda teşviki sanayi istatistiklerinden çıkarttığımız mikdarı bu rakamdan düşecek olursak, (6074 — 2270 =) 3804 kişinin küçük sanat imalâthaneleri mensubu olduğu anlaşılır.

Diğer taraftan 1927 sanayi sayımı neticesi (4888) ile 1935 meslek tasnifi neticesi (6074) arasında da meslek tasnifi lehine 1186 mikdarında bir fark vardır.

«İstanbul madenî sanatkârlar cemiyeti» nde mukayyet âza mikdarı 1134 dür. Bununla beraber, kayıt mecburiyetinin olmamasından dolayı, maden sanayii ile meşgul şahısların hakikî mikdarının bu rakamm oldukça fevkinde olduğuna şüphe yoktur.

Yukarıdaki araştırmalarımızı hülâsa etmek icap ederse şehrimizde muhtelif maden sanayiinde çalışan eşhas mikdarının dört bin civarında olduğu söylenebilir.

Şimdi muhtelif maden işleriyle uğraşan küçük sanayi şubelerile bu şubelerde çalışan imalâthaneler ve sanatkârlar mikdarmı tesbite çalışalım. Bu bahse girmeden önce bir noktayı belirtmek faydalı olur.

Muhtelif maden işleriyle uğraşan sanatlar hakkında elimizde 1935 umumî nüfus tahririnin meslek tasnifi müstesna, başkaca resmî me haz bulunmadığından bu husustaki neticeleri kısmen meslek tasnifinden ve kısmen de sual varakalarile şahsî müşahedelerimizden çıkartmak zarureti hasıl olmuştur.

a) *Bakırcılık ve kalaycılık.*

Bakırcılık Türklere çok eski asırların yadigârı olan bir sanattır. Bu meslek müstakil bir cemiyete malik olmayıp <İstanbul madenî sanatkârlar cemiyeti> dahilinde organize edilmiştir. Fakat cemiyete

bütün sanatkârlar kayıtlı olmadıklarından cemiyet kayıtları tabiatile hakikatten çok uzaktır. Bununla beraber lonca devrinden kalma âdet ve ananelere dayanarak bugün dahi bakırcılık umumiyetle yalnız bir sokak üzerinde temerküz etmiş olduğundan bu sanatla uğraşan atölyelerin mikdarmı bu suretle kolayca tesbit etmek mümkün olabilmıştır.

Şehrimizde bakırcılıkla uğraşan müstakil atölyelerin mikdarı altmış kadardır. Buralarda çalışan usta, kalfa ve çırakların sayısı ise 300-350 arasındadır.

Bakırcılık eski yüksek ve mümtaz mevkiini kaybetmiş bir meslektir. Porselen, çinko, alüminium ve emsali mamullerin kitle halinde şehrimizde kullanılmıya başlanmaları ve bu temayülün istikbalde de devam edip gideceği hususundaki emareler, bakır işleriyle meşgul sanatkârları düşündürmektedir. Hâlen bakır kap ve kacakları geniş ölçüde kullanan müessese hemen hemen yalnız ordudur. Buna mukabil evlerde bakır sahan ve tabaklar yerlerini porselen tabaklara terk etmişlerdir. Yalnız tencere, kazan, tepsi vesaire gibi bakırdan mamul maddeler bugün dahi Türk evlerinde kullanılan mamuller cümlesindedir.

Bakırcılığa bağlı bir sanat şubesi olan kalaycılık ile şehrimizde 80 kadar küçük sanat atölyesinin meşgul olduğu ve buralarda takriben 350 kişinin çalışmakta bulunduğunu anket neticelerinden öğrenmekteyiz.

Şu hâle göre şehirde bu her iki sanat şubesinde yani bakırcılık ve kalaycılık işlerinde çalışan atölyelerin 120 ve mensuplarının 650-700 civarında oldukları anlaşılmaktadır. Zaten 1935 umumî nüfus tahririnin meslek tasnifi de İstanbul şehri dahilinde bakırcılık ve kalaycılık işleriyle uğraşan eşhas mikdarının 710 olduğunu göstermekle sual varakaları neticesine yaklaşmaktadır.

b) *Dökmecilik.*

1935 nüfus tahririnin meslek cetvellerine nazaran şehirde «maden izâbe ve imâlâtı» ile meşgul eşhas mikdarı 581 olarak gösterilmektedir. Yaptığımız hususî tetkiklere nazaran yalnız «dökmecilik» işi ile meşgul atölyelerin mikdarı 50-60 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise 450-500 civarındadır.

Dökmecilik işleri şehrimizde oldukça mühim bir mevki işgal

eden faaliyetler cümlesindedir. Âlât ve edevat, taşkömürü, soba ve mangalları inşaat işlerinde kullanılan bazı madenî aksam, şehirde dökme ustaları tarafından yapılmaktadır.

c) *Saç ve tenekecilik.*

1935 meslek cetvellerine göre şehirde yalnız «tenekecilik» işleriyle meşgul eşhas mikdarı 764 kişidir. Sual varakalarile elde ettiğimiz neticelere göre İstanbul şehri dahilinde saç ve teneke işliyen küçük sanayi atölyelerinin mikdarı 230 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı 700-800 kişidir. Bu hâle göre meslek tasnifi neticeleriyle sual varakaları neticeleri arasında büyük bir fark olmadığı görülmektedir.

Odunun ve odun kömürünün teshin vasıtası olarak kullanıldığı müddetçe bilhassa soba, mangal vesaire işlerle uğraşan sanatkârlar için endişe edilecek bir cihet yoksa da, son seneler zarfında saç sobasının yerini dökme sobaların alması ve maden kömürünün gittikçe daha ziyade teshin vasıtası olarak kullanılmıya başlanması, istikbale ait endişeleri arttırmaktadır. Nitekim bugün Avrupada odun ve odun kömürü artık teshin vasıtası olarak kullanılmadığından tabiatile sobacılık ve mangalcılık küçük sanatı da mevzuubahs değildir. Memleketimizin zengin maden kömürü havzalarına malik olması keyfiyeti herhalde bizde de evlerde maden kömürü kullanılmıya doğru mevcut olan temayülü, ilerde de arttırmakta devam edecektir.

d) *Demircilik, nalbantlık ve bıçakçılık.*

Meslek cetvellerine göre şehirde demircilik, nalbantlık ve bıçakçılık işleriyle meşgul eşhas mikdarı 2817 kişidir. Hususî tetkiklerimize göre küçük sanat halinde organize edilmiş demirci, nalband ve bıçakçı atölyelerinde çalışan eşhas mikdarı 1500-1800 arasındadır. Meslek tahriri neticeleri içinde küçük sanayiden sayılamıyacak olan orta ve büyük imalâthanelerde çalışanlar da dahil olduklarından herhalde bizim vardığımız netice hakikate daha yakındır.

e) *Çilingirlik.*

Meslek tasnifine göre şehrimizde «çilingirlik ve demir mobilya imalâtı» işlerinde meşgul eşhas mikdarı 208 dir. Sual varakalarından elde ettiğimiz neticelere gelince, şehrimizde yalnız çilingirlik sanatı ile meşgul atölyelerin miktarı 40 ve buralarda çalışanların miktarı ise 150-200'dür.

f) *İnşaat demirciliği.*^[11]

Sual varakaları neticelerine göre şehrimizde «inşaat demirciliği» ile meşgul atölyelerin mikdarı takriben yüz ve buralarda çalışanların mikdarı ise 300-400 arasındadır. Bu küçük sanayi atölyeleri inşaat işleri için lüzumlu bulunan kapı, pencere, parmaklık vesaire gibi her nevi mamulleri vücade getirmektedirler.

g) *Baskül ve kantarcılık.*

Baskül ve kantarcılık işleriyle meşgul eşhas hakkında meslek istatistiklerinde sarıh bir kayıt yoksa da bu istatistiklerde mevcut «hasas âlet ve cihazlar ve basarı âletler imalât ve tamiratı» sütununda baskül ve kantarcılığın da nazara alınmış olduğuna hükmetmek kabildir. Bununla beraber meslek istatistiklerinde bu sütuna ait sanat şubelerinde çalışan şahısların mikdarı yalnız 49 kişidir. Halbuki sual varakaları ile elde ettiğimiz neticelere göre şehrimizde yalnız baskül ve kantarcılık işleriyle uğraşan atölyelerin mikdarı 20-30 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise takriben 120-150 dir.

Bu sanatta son zamanlarda büyük bir inkişaf müşahede edilmektedir. Yakın vakitlere kadar Avrupadan ithal edilen kantar ve baskül gibi mamuller, gümrük resimlerinin ağırlığından dolayı pek pahalıya mal olduklarından bunların memlekette imal edilmelerine başlanmıştır.

h) *Kahve değirmenciliği.*

Bu sanat hakkında da meslek istatistiklerinde hiç bir kayıt yoktur. Eskiden 60-70 kadar imalâthaneyi meşgul eden kahve değirmenciliği sanatı ile bugün şehrimizde on küçük sanayi atölyesi meşgul olmakta ve buralarda çalışan eşhas mikdarı 60-70 kişiye baliğ olmaktadır. Bunun sebebi, halkın çekirdek kahve yerine doğrudan doğruya çekilmiş kahve mübayaa etmeyi itiyat edinmiş olması tarzında izah edilmektedir.

i) *Kuyumculuk ve saatçilik.*

Meslek istatistiklerine göre şehrimizde «saatçilik ve kuyumculuk»

işlerle meşgul eşhas mikdarı 952 kişidir^[12]. Sual varakalarile elde ettiğimiz neticelere göre şehrimizde yalnız kuyumculuk işlerle uğraşan atölyelerin mikdarı 50-60 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise takriben 400-450 kişidir.

Diğer taraftan şehrimizde saatçilik sanatile meşgul küçük sanayi atölyelerinin mikdarı 70-80 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise 300-400 arasındadır. Şu hâle göre gerek kuyumculuk ve gerek saatçilik işlerle meşgul eşhas mikdarı ceman 750-850 ye varmaktadır ki bu mikdar ile meslek istatistikleri arasında büyük bir fark yoktur.

Köstek, kol düğmeleri, bir kısım ziynet eşyası vesaire gibi bazı maddeler fabrika mamulü olarak hariçten gelmekte olduklarından kuyumculuk sanatının faaliyet sahası bugün eski devirlere nazaran daralmış bulunmaktadır. Bundan maada son harp yılları içinde yabancı seyyahların arkasının kesilmesi de bu sanat şubesinde sıkıntı doğurmıştır.

Şehir saatçileri yalnız saat tamiratile uğraşarak parça getirterek saatleri burada monte etmek işleriyle iştigal etmezler.

4 — Ağaç sanayii.

1927 sanayi tahririne göre İstanbul şehrinde «sanayii hasebiye ve mevadı nebatiye» ile meşgul müesseselerin mikdarı 1219 ve buralarda çalışan eşhas miktarı 4634 tür. Yine aynı sayıma göre bu müesseselerden 1-10 işçi çalıştıran iş yerlerinde meşgul eşhas mikdarı 1199 dur. Diğer taraftan 1934 senesinde teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselere mahsus istatistikte «sanayii hasebiye» ile meşgul müesseselerin miktarı yalnız 8 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise 527 kişidir. Bu hale nazaran şehrimizde ağaç sanayii ile meşgul 1219 müesseseden teşviki sanayi kanunundan istifade eden 8 müesseseyi çıkartacak olursak, geriye 1211 küçük sanayi atölyesi kalır. Yine ağaç sanayiinde çalışan eşhasın yekûnunu gösteren 4634 kişiden teşviki sanayi müesseselerinde çalışan eşhas yekûnu olan 527 kişiyi tenzil edecek olursak ağaç işlerle meşgul küçük sanayi imalâthanelerinde çalışan eşhas mikdarının 4107 olduğunu anlarız.

Buna mukabil 1935 umumî nüfus sayımının meslek tasnifinde şehrimizde marangozluk ve kakmacılık işlerinde 3970 + kutu, fiçı ve

[12] Gerek saatçilik ve gerek kuyumculuk şehrimizde hemen tamamen küçük sanayi halinde organize edilmiş olduğundan meslek tasnifindeki bu miktarın mühim bir kısmını küçük sanayi ve cüz'î bir kısmını ise ev sanayii (bilhassa kuyumculuk

sandık imalâtında 561 + küfe, sepet, fırça ve süpürge imalâtında 415 + bıçkıcılık, doğramacılık, parkecilik işlerinde 1139 kişi ki ce-man = bütün ağaç işlerinde 6085 kişinin çalışmakta olduğunu görmekteyiz. Bu mikdar ile sanayi sayımı neticeleri arasında 1500 kadar bir fark vardır ki, bu farkı da kısmen iki sayım arasındaki sekiz senelik müddete atfetmek kabildir.

Bu muhtelif sayım ve istatistik neticelerine göre şehrimizde ağaç işleriyle uğraşan küçük sanayi atölyelerinde çalışan eşhas mikdarı 5000 civarındadır.

İstanbul marangozlar cemiyetinde kayıtlı âza mikdarı 400 dür. Bu mikdarın hakikî vaziyetin çok dînunda olduğunu söylemeye hâcet yoktur.

Şimdi ağaç sanayiini teşkil eden münferit sanat şubeleri hakkında biraz malûmat verelim:

a) *Marangozluk ve doğramacılık.*

Sual varakaları neticelerine göre şehrimizde marangozluk ve doğramacılık işleriyle uğraşan küçük sanayi imalâthanelerinin mikdarı 700-800 ve buralarda çalışan eşhas mikdarı ise 3000-3500 arasındadır.

Marangozluk ve doğramacılık sanatı kunduracılık ve terzilik sanatları gibi büyük bir inkişaf arzeden ve şimdiye kadar esaslı hiç bir sarsıntıya maruz kalmamış bulunan sanatlar cümlesindedir. Nitekim bu sahada çalışan imalâthanelerle eşhas mikdarı da bize bu vaziyeti göstermektedir. Şehrimizde inşaat faaliyeti arttıkça ve eski evler terkedilerek yenileri yapılmıya başlandıkça bu sanatların daha ziyade inkişaf edeceklerine şüphe yoktur. İnşaat sanayiinde kapı, pencere, tavan, döşeme vesaire gibi bir çok maddelerin büyük bir kısmı şehrimiz küçük sanatkârları tarafından vücade getirilmektedir.

b) *Musiki âletleri imal ve tamiri.*

1935 meslek tasnifine göre şehirde «elektrik cihaz ve lâmbaları ve musiki âletleri imalât ve tamirâtı» işleriyle meşgul eşhas mikdarı 287 dir.

Gramofon, radyo ve hususile sinemanın taammümünden sonra halkta müzik öğrenmek hususundaki temayül azalmış olduğundan eski devirlerde son derece inkişaf etmiş bir halde olan ve hattâ ihracat ticareti ile de şöhret kazanmış bulunan İstanbul musiki âletleri imalâtı sanayi, bugün çok sönük bir vaziyet arz etmektedir. Ayrıca

alaturka müziğin gittikçe terkedilmesi keyfiyeti bir takım musikî âletleri (ezcümle ud, kanun, tanbur ve saire gibi âletler) imalâtına da mühim miktarda sekte vermiştir. Bu işlerle uğraşan ustaların ifadelerine göre, bundan yirmi - otuz sene önce yalnız İstanbul şehrinde yüzelliden fazla imalâthane, musikî âletleri imalât ve tamiratı işleriyle iştigal ederken bugün bu sahada çalışan imalâthanelerin mikdarı 10-15 e düşmüştür. Musikî âletleri tamirciliğinin yerini bugün kısmen radyo ve gramofon tamirciliği almıştır.

c) *Kundura kalıpcılığı.*

1934 teşviki sanayi istatistiğine nazaran şehrimizde teşviki sanayi kanunundan istifade eden bir adet kundura kalıbı imalâthanesi vardır ki burada 21 kişi çalışmaktadır. Sual varakaları neticelerine göre şehrimizde kundura kalıpcılığı işleriyle uğraşan sekiz imalâthane vardır. Teşviki sanayi kanunundan istifade etmesi hasebile bir tek müesseseyi bu miktardan tenzil edecek olursak şehrimizde 7 küçük sanat atölyesinin kundura kalıbı işleriyle meşgul olduklarını anlarız.

Sekiz atölyede çalışan 68 şahıstan teşviki sanayi kanunundan istifade eden bir müessesede çalışan 21 kişiyi tenzil edecek olursak bu yedi atölyede 47 kişinin meşgul olduğunu görürüz. Ustalar tarafından beyan edilen bu rakkamlara inanmamak için ciddi bir sebep yoktur. Çünkü adetleri bu kadar az olan sanatkârlar, adetleri binlere baliğ olan sanatkârlara nazaran kendi vaziyetlerini daha çok iyi bilecek bir mevkidedirler.

Kundura kalıbı kullanmak itiyadı halk arasında henüz taammüm etmemiş olduğundan, şimdilik yerli mamulât ihtiyaca kâfi gelmektedir. Eskiden Avrupadan ithal edilen madenden mamul kundura kalıpları yerlerini tedricen odundan yapılan yerli kalıplara terketmektedirler.

5 — *Dokuma sanayii.*

Bu sanat şubesinde faaliyette bulunan işletmelerle bu işletmelerde çalışan eşhas adedi hakkında muhtelif kaynakların neticeleri şunlardır:

1927 tarihli sanayi sayımı, İstanbul şehri dahilinde sanayii nesiciye müesseselerinin adedini 1955 ve buralarda çalışan eşhas mikdarını ise 10601 olarak göstermektedir^[13].

1934 teşviki sanayi istatistiklerine nazaran İstanbulda 154 dokuma sanayii müessesesi olduğu ve bu işlerde 5676 kişinin çalıştığı anlaşılmaktadır.

1935 umumî nüfus sayımının meslek tasnifine gelince, elbise imalâtı, trikotaj ve çorapçılık, çamaşır, gömlek, korsa, kırat, kemer imalâtı ve saire de dahil olmak üzere şehrimizde mensucat işlerinde 14381 kişinin meşgul olduğu meydana çıkmaktadır^[14].

Teşviki sanayi istatistikleri yalnız muayyen işletmeleri ihtiva ettiğinden bu istatistiklerde bahis mevzuu edilen 154 müessese ve 5676 işçiyi sanayi sayımındaki miktarlardan tenzil edecek olursak (1955 — 154 = 1801 ve 10601 — 5676 = 4925) bakıye 1801 müessese ve 4925 işçi kalır. Bu miktarın içinde hem küçük sanayi müesseselerinde çalışanlar ve hem de ev sanayiinde çalışanlar dahildir.

Diğer taraftan meslek tasnifinde bahis mevzuu olan 14381 kişi içinde de küçük sanayiden addedilemeyecek olan müesseselerde (meselâ fabrikalarda ve ev sanayii işlerinde) çalışanların dahil olduklarına şüphe yoktur. Ayrıca yine bu miktarın içinde elbise, çamaşır, şapka, kasket, kürk vesaire imalâtı işlerinde çalışanlar da dahildir.

«İstanbul Dokumacı, Yazmacı ve İşlemeciler Cemiyeti» nde mukayyet aza miktarı yalnız 773 tür. Bu miktarın hakikatın çok altında olduğu muhakkaktır.

Yaptığımız hususî araştırmalara ve anket cetvelleri neticelerine göre, trikotaj işleri de dahil olmak üzere, şehrimizde küçük sanayi halinde organize edilmiş bulunan dokumacılık sanayiinde meşgul imalâthanelerin miktarı 600-700 ve buralarda çalışanların ise 2500-3000 arasında olduğunu öğrendik.

Elde edilen netice ne kadar takribî olursa olsun ortada bir hakikat mevcuttur ki o da, küçük sanayi halinde organize edilmiş bulunan şehrimiz dokumacılığın bir taraftan haricin (bilhassa Japonya, İtalya, Almanya vesaire gibi memleketlerin) ve diğer taraftan yerli fabrikaların rekabeti neticesinde çok büyük buhranlara maruz kaldığı ve harp devirleri istisna edilecek olursa, daha da kalacağıdır.^[15] Eğer bugün küçük dokumacılık sanayii bir istikrara nail olmuş ve hattâ inkişafa yüz tutmuş ise, bunun sebebini tamamen harbin tevhit ettiği

[14] 1935 meslek tasnifine göre: elbise sanayii 18445 + dokuma sanayii 3754 = 22199 — Kunduracılık 7818 = 14381 (fabrika, ev sanayii ve küçük sanayi) umum dokumacılar.

[15] Dokumacı ustalarının ifadelerine göre on beş yirmi sene evvel bu işle uğraşanların miktarı nefsi İstanbul şehrinde pek büyük bir yekûna balığ olmakta

neticelerle izah etmek mümkündür. Sanayileşme plânları neticesinde memleketin muhtelif yerlerinde tesis edilen yünlü ve pamuklu dokuma fabrikaları gibi Devlet fabrikalarının hususile bugün hemen kâmil olan Millî Müdafaa ihtiyaçlarına tahsis edilmiş bulunması, küçük sanayi halinde çalışan dokumacılıkta muvakkat bir canlılığa sebebiyet vermiştir. Bununla beraber bu fevkalâde haller ortadan kalktıktan sonra küçük şehir dokumacılığının, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, ehemmiyetini gittikçe kaybedeceğinden şüphe etmemek lâzımdır.

6 — Berberlik.

1935 nüfus sayımının meslek tasnifine göre İstanbul'da *tuvalet*^[16] (manikür, pedikür, banyo, masaj) işleriyle meşgul eşhas 3084 ü erkek ve 229 u kadın olmak üzere 3313 kişiye baliğ olmaktadır. Her ne kadar bu sütuna dahil sanatlar içinde berberlik sarih olarak zikredilmemişse de 3313 adedinin mühim bir kısmını berberlerin teşkil ettiğine şüphe yoktur.

Sual varakaları neticelerine göre şehrimizde berber dükkânlarının adedi 1000-1200 ve buralarda çalışanların miktarı ise 3000-3500 arasındadır. Görülüyor ki eşhas miktarı bakımından meslek tasnifi neticesile سوال varakalar neticesi arasında fark yoktur. Bununla beraber bu berber ustaları arasında fazla işçi çalıştıran ve sermayesi yüksek olanlar da vardır ki, bu gibileri küçük sanatkâr addetmeğe imkân yoktur.

7 — Ekmekçilik ve alalûmum hamur işleri imalâtı.

Şehrimizde ekmek ve umumiyetle hamur işleri imalâtile meşgul müesseselerin, yâni fırınların adedile buralarda çalışan eşhas miktarı hakkında 1927 sanayi tahriri ile teşviki sanayi istatistiklerinde bir kayıt yoktur.

1935 umumî nüfus sayımının meslek tasnifine göre, şehrimizde ekmekçilik ve hamur işleriyle meşgul eşhasın miktarı 2821 i erkek ve 19 u kadın olmak üzere ceman 2840 kişidir.

Diğer taraftan şehrimizde hamur işleri imalâtile meşgul eşhas

şehrimizde küçük el tezgâhlarında çalışan 2000-3000 kadar sanatkâr vardır ve bunların en mühim bir kısmı Etmeydanında toplanmıştır.

[16] 1935 umumî nüfus sayımının meslek tasnifinde «tuvalet» sütunu sanayile meşgul eşhasa tahsis olunan kısımda gösterilmeyerek «Umumî idare ve hizmetler,

«Ekmek Yapıcılar Esnafı» ve «Umum Ekmekçi ve Francalacı ve Fırıncılar Cemiyeti» gibi iki cemiyet halinde organize edilmiştir. Cemiyetin kayıtlarına nazaran şehirde hamur işleri imalâtile meşgul fırınların adedi 182^[17] ve buralarda çalışan eşhasın miktarı (değirmenlerde çalışan hamurkârlar dahil) 6100 dür. Bu adetler hakikate çok yakındır ve hattâ hakikatin ta kendisidir. Çünkü bu gibi işlerde çalışan kimseler belediye nizamlarına göre sıhhi muayeneye tabi olduklarından kendi cemiyetlerinden vesika almak mecburiyetindedirler. Bununla beraber cemiyet kayıtlarile meslek tasnifi neticeleri arasında oldukça büyük bir fark mevcuttur ki, bu farkın sebebini, cemiyetlere ait rakam, fırınlarda çalışan hamurkârlarla değirmenlerde çalışan tezgâhtarların dahil olmasına mukabil meslek tasnifinde bu kabil şahısların nazara alınmaması suretinde izah etmek mümkündür.

8 — İnşaat sanayii.

1927 sanayi tahririne göre şehrimizde inşaat sanayii sahasında çalışan işletmelerin adedi 123 ve buralarda çalışan eşhas miktarı ise 880 dir. Bu işletmeler içinde teşviki sanayi kanunundan istifade edenlerin miktarı 18 dir.^[18]

Diğer taraftan 1935 meslek cetvellerine göre camcılık hariç, bina inşaatı ve tamiratında hepsi erkek olmak üzere 3440 kişi çalışmaktadır. İnşaat sanayiinde çalışanlara mahsus bir cemiyet olmadığı için hususî tetkiklerimizi bu sanayi şubesine teşmil edemedik.

1927 sanayi sayımı ile 1935 meslek tasnifi arasındaki oldukça büyük olan fark şehirde inşaat faaliyetinin sekiz sene zarfında mühim surette artmış olduğunu göstermektedir.

[17] İstanbul gibi büyük bir şehirde yalnız 182 fırının mevcut oluşu ilk bakışta insanı hayrete düşürmekte ise de, bu miktarın sıhhati gerek fırıncılar cemiyetinden ve gerek Belediye'den yaptığımız tahkikat neticesinde sabit olmuştur. Hâlen kapalı bulunan fırınlarla bu miktar 250 ye varmaktadır. Son zamanlarda imal edilmeleri menedilen çörek, börek vesaire gibi maddeleri imal eden fırınlar şimdi ekmek imali için müsaade almağa başlamışlardır. Ayrıca bir çok kapalı fırınlar ciheti askeriye tarafından işgal olunmuş ve çalıştırılmakta bulunmuştur. Fırınlar için motorle müteharrik hamur makineleri şarttır.

Ankara gibi nüfusu 155,000 e baliğ olan bir şehirde yalnız 24 adet fırının mevcut olduğu düşünülecek olursa şehrimizdeki fırın miktarına ait verdiğimiz rakamın azımsanmaması icap eder.

[18] Teşviki sanayi kanunundan istifade eden bu 18 müessesede 1150 kişi çalışmaktadır. Fakat alçı, kireç, tuğla, kiremit, ayna, cam imalâtı işlerini teşkil eden

Şu hale nazaran şehrimizde inşaat işlerinde çalışan eşhas miktarının 3000 civarında olduğu söylenebilir.

9 — *Reçel, pasta, bisküi, şeker ve şekerlemecilik.*

1935 umumî nüfus sayımının meslek cetvellerine göre şehrimizde reçel, pasta, bisküi, şeker ve şekerleme imalâtı işlerinde meşgul eşhas miktarı 1496 kişidir.

10 — *Gaz, elektrik, su ve kalorifer işleri.*

1935 meslek cetvellerine göre şehrimizde gaz, elektrik, su ve kalorifer tesisatı işlerinde çalışan şahısların miktarı 1329 dur. Bununla beraber bu şahıslardan birçoklarının su, elektrik ve gaz müesseselerinin veya kalorifer aksamı satan mağazaların emrinde olduklarına şüphe yoktur. Bu işlerde çalışanlara mahsus bir cemiyet mevcut değildir.

11 — *Yorgancılık ve hallaçlık.*

1927 sanayi sayımında ve teşviki sanayi istatistikleriyle meslek tasnifinde bu sanatlara ait malûmat yoktur. Onun için bu husustaki tetkiklerimizi sırf cemiyet kayıtları ile sual varakaları neticelerine hasretmek mecburiyeti vardır.

Yorgancılık ve hallaçlık sanatları, döşemecilik ve mobilyacılık sanatlarını da ihtiva etmek üzere tek bir cemiyet dahilinde organize edilmiştir. Bu muhtelif sanatlara mensup şahıslardan cemiyete kaydolunmuş bulunan sanatkârların miktarı yalnız 200 dür.

Diğer taraftan sual varakaları neticelerine göre, şehrimizde sırf yorgancılık ve hallaçlık işleriyle meşgul imalâthanelerin miktarı 200-300 ve bu imalâthanelere mensup eşhasın miktarı ise 900-1000 arasındadır.

Avrupa'nın tesiri neticesinde son seneler zarfında, mektepler, kışlalar, hastahaneler vesaire gibi resmî müesseselerde yorgan yerine battaniye istimal edilmeğe başlanması ve bu usulün yavaş yavaş evlere de sirayet etmiye başlaması yorgancılık ve hallaçlık mesleği mensuplarını azaltmakla beraber daha uzun seneler evlerde yorgan kullanılmak itiyadının terkedilmeyeceğine şüphe olmadıktan bu husu

Şu hale nazaran şehrimizde inşaat işlerinde çalışan eşhas miktarının 3000 civarında olduğu söylenebilir.

9 — *Reçel, pasta, bisküi, şeker ve şekerlemecilik.*

1935 umumî nüfus sayımının meslek cetvellerine göre şehrimizde reçel, pasta, bisküi, şeker ve şekerleme imalâtı işlerinde meşgul eşhas miktarı 1496 kişidir.

10 — *Gaz, elektrik, su ve kalorifer işleri.*

1935 meslek cetvellerine göre şehrimizde gaz, elektrik, su ve kalorifer tesisatı işlerinde çalışan şahısların miktarı 1329 dur. Bununla beraber bu şahıslardan birçoklarının su, elektrik ve gaz müesseselerinin veya kalorifer aksamı satan mağazaların emrinde olduklarına şüphe yoktur. Bu işlerde çalışanlara mahsus bir cemiyet mevcut değildir.

11 — *Yorgancılık ve hallaçlık.*

1927 sanayi sayımında ve teşviki sanayi istatistikleriyle meslek tasnifinde bu sanatlara ait malûmat yoktur. Onun için bu husustaki tetkiklerimizi sırf cemiyet kayıtları ile sual varakaları neticelerine hasretmek mecburiyeti vardır.

Yorgancılık ve hallaçlık sanatları, döşemecilik ve mobilyacılık sanatlarını da ihtiva etmek üzere tek bir cemiyet dahilinde organize edilmiştir. Bu muhtelif sanatlara mensup şahıslardan cemiyete kaydolunmuş bulunan sanatkârların miktarı yalnız 200 dür.

Diğer taraftan sual varakaları neticelerine göre, şehrimizde sırf yorgancılık ve hallaçlık işleriyle meşgul imalâthanelerin miktarı 200-300 ve bu imalâthanelere mensup eşhasın miktarı ise 900-1000 arasındadır.

Avrupa'nın tesiri neticesinde son seneler zarfında, mektepler, kışlalar, hastahaneler vesaire gibi resmî müesseselerde yorgan yerine battaniye istimal edilmeğe başlanması ve bu usulün yavaş yavaş evlere de sirayet etniye başlaması yorgancılık ve hallaçlık mesleği mensuplarını azaltmakla beraber daha uzun seneler evlerde yorgan kullanmak itiyadının terk edilmeyeceğine şüphe olmadığından bu hususun yakın bir istikbal için tehlike teşkil etmeyeceği ümit edilmektedir.

imalâthanelerle eşhas hakkında 1927 sinai tahrir ve teşviki sanayi istatistiklerinde bir kayıt yoktur. Yalnız meslek cetvellerinde İstanbul'da sellüloid, kemik, boynuz, kehrübar eşya imalâtı işleriyle 216 kişinin uğraşmakta olduğunu öğrenmekteyiz.

Anket cetvellerine göre, şehrimizde ağızlıkçılık, tarakçılık ve tesbikçilik sanatlarıyla meşgul müstakil atölyelerin miktarı aşağı yukarı 100-120 ve buralarda çalışanların miktarı ise 200-250 arasındadır.

Tesbih kullanma itiyadının son seneler zarfında terkedilmiye başlanması bu meslekte çalışan imalâthaneler adedini mühim miktarda azaltmıştır; bu meyanda eskiden islâm memleketlerine vaki ihraçat durmuştur. Müslüman seyyahların azalmasından dolayı da sürüm oldukça azalmıştır.

Buna mukabil *ağızlıkçılık* hâlâ faaliyet sahasını muhafaza eden bir meslek olarak kalmaktadır. Şehrimiz sanatkârları Erzurum kara kehrübarını, Eskişehir lületaşını veya boynuz, kemik, ağaç vesaire gibi maddeleri işlemek suretile vücade getirdikleri mamulleri bütün memlekette satmaktadırlar.

Sual varakaları neticelerine göre şehrimizde *tarakçılık* sanatı ile meşgul atölyelerin miktarı 30-40 ve buralarda çalışanların sayısı ise 100-120 arasındadır.

17 — İstanbul motörlü kara nakil vasıtaları tamirciliği.

1927 tahririnde ve teşviki sanayi istatistiklerinde bu hususta hiçbir kayda tesadüf edilmemiştir. Yalnız 1935 nüfus sayımında İstanbul şehrinde makina ve tamir işleri atölyeleriyle sair makineler imalât ve tamirat işlerinde 2728+30=2758 kişinin çalıştığı görülmektedir. Motörlü kara nakil vasıtaları tamiratı işlerinin de buraya dahil edilip edilmediğini kestirmek müşküldür. Herhalde bu işlerin dikiş, radyo, gramofon vesair her nevi makinelerin tamirat işleri olduğu muhakkaktır.

İstanbul Motörlü Kara Nakil Vasıtaları Cemiyetl'nde mukayyet aza miktarı her nekadar 2000 ise de, bu miktarın çok mühim bir ekseriyetini şoförlerin teşkil ettikleri tabiidir. Çünkü plâka almak mecburiyeti ve ehliyet meseleleri dolayısıyla her şoförün bu cemiyete kayıtlı olması lâzımgeldiğinden, yekûn bu suretle kabarmaktadır.

Şehrimizde motörlü kara nakil vasıtaları tamiratı umumiyetle garajlarda cereyan eder. Garaj sahipleri ya bizzat kendileri veya ekseriyetle ücretle istihdam ettikleri mütehassis işçiler vasıtası ile bu tamirat işlerini idame ederler. İçlerinde tamirat işlerinin cereyan

ettiği garaj miktarının şehrimizde kırka ve bu işlerle meşgul eşhas miktarının ise 150-200 kişiye balığ olduğunu anket cetvellerinden öğrenmekteyiz. Şehirde motörlü kara nakil vasıtalarının gittikçe artmasile mütenasip olarak inkişaf eden bu sanatın çok büyük bir istikbale namzet olduğuna şüphe yoktur.

* * *

NETİCE

Şehrimizde muhtelif işlerle uğraşan küçük sanayi imalâthanelerile, bu imalâthaneler mensuplarının adedî vaziyetleri hakkında kân resmî ve yarı resmî ve kâh hususî kaynaklara baş vurarak ve bazan bunları yekdiğerile ikmale çalışarak tesbit ettiğimiz adetleri yukarıya dercettik. Yukarda da söylediğimiz gibi, istatistik kaynaklarının nâtamam oluşları ve sanat erbabının da bu hususta sarîh bir fikre sahip bulunmayışları, bulduğumuz neticeler üzerinde ısrar etmeğimize mani olmaktadır. Bununla beraber gerek imalâthanelerin ve gerek bu imalâthaneler mensuplarının miktarı hakkında kat'î olmasa dahi bu rakamlardan bazı neticeler çıkarmak mümkündür.

Şimdi tetkiklerimiz neticesine göre şehrimizde küçük sanatların bilhassa hangi şubelerde toplu olduklarını tesbit edelim:

Küçük sanat şubesi	Muhtelif küçük sanat atölyelerine mensup eşhasın takribî miktarı
Ayakkabıcılık	7500
Terzilik	6000
Ekmekçilik ve hamur işleri imalâtı	6000
Demir sanayii	5000
Ağaç sanayii	4000
Dokuma sanayii	3000
Berberlik	3000
İnşaat sanayii	3000
Reçel, pasta, bisküi, şeker ve şekerlemecilik	1500
Gaz, elektrik, su, kalorifer işleri	1000
Yorgancılık ve halaçlık	1000
Saraçlık, deri ve kösele eşya imalâtı	500
Fotoğrafçılık	400

Camcılık	250
Ağızlıkçılık, tarakçılık ve tesbihçilik	250
Motörlü kara nakil vasıtaları tamirciliği	100
.....	
	42750

Yalnız yukarda bahis mevzuu ettiğimiz sanatlarda çalışanların miktarının takribî olarak 42750 olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki tetkiklerimizin dışında kalan ufak tefek sair birçok küçük sanatların mevcut olduğuna da şüphe yoktur.^[19]

İmdi bu miktarın İstanbul şehrinde sanayi ve küçük sanatlarla meşgul eşhasın, yani şehrin umum sanayi nüfusunun yüzde kaçını teşkil ettiğini görelim.^[20]

İstanbulda sanayi ve küçük sanatlarla meşgul eşhas miktarı

Maden ocakları, memlâhalar, taşocakları	261
Taş ve toprak sanayii	1123
İnşaat, bina ve mobilya sanayii	9246
Ağaç işleme sanayii	7288
Demir sanayii	5816
Makine, cihaz ve âlet imal sanayii	4536
Kimya sanayii	223
Dokuma sanayii	3913
Kâğıt ve tabî sanayii	2654
Deri, kösele, kauçuk, sellüloit, kemik, boynuz, keh-rübar eşya sanayii	2217
Gıda, içki ve tütün sanayii	11544
Elbise sanayii	18914
Elektrik, gaz ve su istihsal ve tevzii	379
Sanayi müesseseleri fen ve idare memurları	1306

[19] İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Esnaf Şubesi Müdürlüğüne bağlı 34 esnaf cemiyetinde mukayyet umum azanın miktarı 1940 senesinde 54739 idi. Fakat bu miktar muhtelif bakımlardan işimize yaramaz. Evvelce yukarda da söylediğimiz gibi bütün küçük sanayi erbabi cemiyetlerde mukayyet değildir. Saniyen cemiyetlerde küçük sanatkârlardan maada küçük tacirler, fabrika işçileri ve müstahdemleri, ev sanayii işçileri, hizmet erbabi, serbest meslek erbabi ve ticarethaneler müstahdemini gibi eşhas da vardır ki, bunlar bittabi mevzuumuzun haricindedir.

[20] Bu tablo 1925 umumî nüfus sayımına nispeten meblağlara göre tevzii

İhtisası gayri muayyen sanayi amelesi	25731
Muhtelit ve muhtelif sair sanayi	52
	<hr/>
Umumî yekûn	95203

Erkek 80844 + Kadın 14359 = 95203.

Şehrimizde küçük sanayi atölyelerinde meşgul eşhasın takribî miktarını gösteren 42750 adedi, İstanbul'da sanayi ve küçük sanatlarla meşgul umum nüfusun takriben yarısını yâni %50 sini teşkil etmektedir. Buna nazaran şehrimizde sanayide çalışan umum nüfusun yarısı küçük sanayi ile meşguldür.

Şimdi küçük sanatlarla meşgul nüfusun şehrin umum nüfusunun yüzde kaçını teşkil ettiğini arayalım:

1935 senesi umumî nüfus tahririne nazaran İstanbul şehrinin nüfusu 741148 dir. Şehrimizde küçük sanat icra eden her şahsın iki kişi beslediğini kabul edecek olursak bu takdirde:

$$42750 \times 3 = 128250$$

Şu hale göre İstanbul'da küçük sanat sahasında çalışan eşhas aile fertleriyle birlikte umum şehir nüfusunun %17 sini teşkil etmektedir.

Bir de küçük sanat icra eden her ferdin üç kişi beslediği farzedilecek olursa:

$$42750 \times 4 = 171000$$

Bu takdirde şehrimizde küçük sanayile uğraşan nüfus miktarı umum şehir nüfusunun %23 ünü teşkil eder.

Netice ister %17 veya ister %23 olsun, görülüyor ki, şehrimizde küçük sanatkârlardan müteşekkil çok büyük bir tabaka vardır ve bu tabaka şehrin umum nüfusunun çok mühim bir kısmını teşkil etmektedir.

İçinde yaşadığımız şehir küçük sanat atölyelerinden mürekkep muazzam bir ağla örülüdür. Bu hale Avrupa memleketlerinde tesadüf etmek oldukça müşküldür. Senelerdenberi mühmel bırakılmış olan ve birçok fabrika tesislerine rağmen ayakta durabilen bu sanatların, bir taraftan devlet yardımına bir taraftan da kendi kendine inkişafa mazhar oldukları takdirde daha ziyade gelişeceklerine şüphe yoktur.

Yukarda verdiğimiz izahattan ve bulduğumuz neticelerden anlaşılacağı üzere şehrimizde büyük bir inkişaf arzeden küçük sanat şubeleri olduğu gibi, sönmüş veya sönmek üzere bulunan subeler de

İhtisası gayri muayyen sanayi amelesi	25731
Muhtelit ve muhtelif sair sanayi	52
	<hr/>
Umumî yekûn	95203

Erkek 80844 + Kadın 14359 = 95203.

Şehrimizde küçük sanayi atölyelerinde meşgul eşhasın takribî miktarını gösteren 42750 adedi, İstanbul'da sanayi ve küçük sanatlarla meşgul umum nüfusun takriben yarısını yâni %50 sini teşkil etmektedir. Buna nazaran şehrimizde sanayide çalışan umum nüfusun yarısı küçük sanayi ile meşguldür.

Şimdi küçük sanatlarla meşgul nüfusun şehrin umum nüfusunun yüzde kaçını teşkil ettiğini arayalım:

1935 senesi umumî nüfus tahririne nazaran İstanbul şehrinin nüfusu 741148 dir. Şehrimizde küçük sanat icra eden her şahsın iki kişi beslediğini kabul edecek olursak bu takdirde:

$$42750 \times 3 = 128250$$

Şu hale göre İstanbul'da küçük sanat sahasında çalışan eşhas aile fertleriyle birlikte umum şehir nüfusunun %17 sini teşkil etmektedir.

Bir de küçük sanat icra eden her ferdin üç kişi beslediği farzedilecek olursa:

$$42750 \times 4 = 171000$$

Bu takdirde şehrimizde küçük sanayile uğraşan nüfus miktarı umum şehir nüfusunun %23 ünü teşkil eder.

Netice ister %17 veya ister %23 olsun, görülüyor ki, şehrimizde küçük sanatkârlardan müteşekkil çok büyük bir tabaka vardır ve bu tabaka şehrin umum nüfusunun çok mühim bir kısmını teşkil etmektedir.

İçinde yaşadığımız şehir küçük sanat atölyelerinden mürekkep muazzam bir ağla örülüdür. Bu hale Avrupa memleketlerinde tesadüf etmek oldukça müşküldür. Senelerdenberi mühmel bırakılmış olan ve birçok fabrika tesislerine rağmen ayakta durabilen bu sanatların, bir taraftan devlet yardımına bir taraftan da kendi kendine inkişafa mazhar oldukları takdirde daha ziyade gelişeceklerine şüphe yoktur.

Yukarda verdiğimiz izahattan ve bulduğumuz neticelerden anlaşılacağı üzere şehrimizde büyük bir inkişaf arzeden küçük sanat şubeleri olduğu gibi, sönmüş veya sönmek üzere bulunan şubeler de vardır.

Uzun çarşı, Fatih Atpazarı'nda ve Mercan'da, terzilerden bir kısmı Sultanhamamı'nda, işlemeciler Kapalıçarşı'da, yorgancılar Mısır çarşısı'nda, bakırcılar Bayazıt Fuatpaşa caddesinde, baskül ve kantarcılar Kantarcılar sokasında, mutafılar Fatih Mutafılar sokağında, kuyumcular kapalıçarşı Çuhacı hanında, marangoz ve doğramacılar kısmen Mahmutpaşa'da Kürkçü hanı'nda, Bayazıtta Ağa Hanı'nda ve Tavukpazarı'nda, tarakçılar Mahmutpaşa'da Tarakçılar sokağında^[22], mücellitler Babıâli'de, büyük kırtasiyeciler ve kütüphaneler civarında toplu bir halde çalışmaktadırlar.^[23, 24]

Şehrimizde küçük sanayide çalışan ustalar umumî surette evlerden ziyade dükkân ve imalâthanelerde faaliyetlerde bulunurlar. Bununla beraber terzi, kunduracı, mücellit, dokumacı, kuyumcu vesaire gibi miktarları cüz'î olan bir kısım sanatkârlar kira vermemek ve vergiden kaçmak maksadile evlerinde çalışmaktadırlar. Marangozluk, demircilik gibi bir takım sanatlar ise faaliyetleri esnasında tevlit ettikleri gürültü, yangın tehlikesi, fazla yer işgal etmeleri ve sair sebeplerden dolayı zaten evlerde icra edilmelerine imkân olmayan sanatlardır. Ayrıca ecnebileri küçük sanatı icradan meneden 1935 tarihli kanunun neşrinden sonra bunlardan bir kısmının gizlice evlerinde çalıştıklarını haber aldık.

Umumiyetle söylenebilir ki, İstanbul küçük sanatkârları arasında bazı ecnebi memleketlerde olduğu gibi evlerde çalışmak hususunda bir temayül yoktur. Ekseriya imalât ve satış dahi aynı yerde olmaktadır. Yalnız kuyumcular imalâtı han odalarında yapmakta ve bu suretle satış ve imalât mahallerini tefrik etmektedirler. Parça başına iş alan terzilerle bir veya muayyen firmalar hesabına çalışan kunduracılar da kısmen evlerinde ve kısmen han odalarında çalışırlar. Fakat doğrudan doğruya müşteriler ve piyasa için malâtta bulunan ustaların evlerde çalışmaları her halde kendi lehlerinde olmaz. Çünkü bu suretle müşteri tanımak ve iptidâi dahi olsa vitrin reklâmı yapmak imkânları ortadan kalkmış olur.

[22] Bu sokak eskiden Valdehamna kadar tamamen tarakçılarla dolu imiş.

[23] Diğer taraftan Belediye dahi İstanbul şehrinin imarına ve imar plânlarını tanzime başlarken muhtelif sanayi erbabının nerede teksif edilmesi lâzımgeldiği yolunda tetkikat yapmıştır. Şehireilik mütehassısı umumiyetle fabrika sanayiinin Atatürk köprüsünden itibaren Halicin yüksek kısımlarına yerleştirilmesini muvafık görmüşse de, küçük sanayi erbabının toplu bir halde bulundurulmalarının mahzurlu olduğu hakkında mütalealar ileri sürülmüştür. Bu işlerle meşgul olan komisyon, esnaf teşekküllerile ayrı ayrı temas ederek bunların da fikirlerini alacaktır.